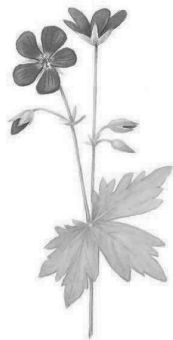
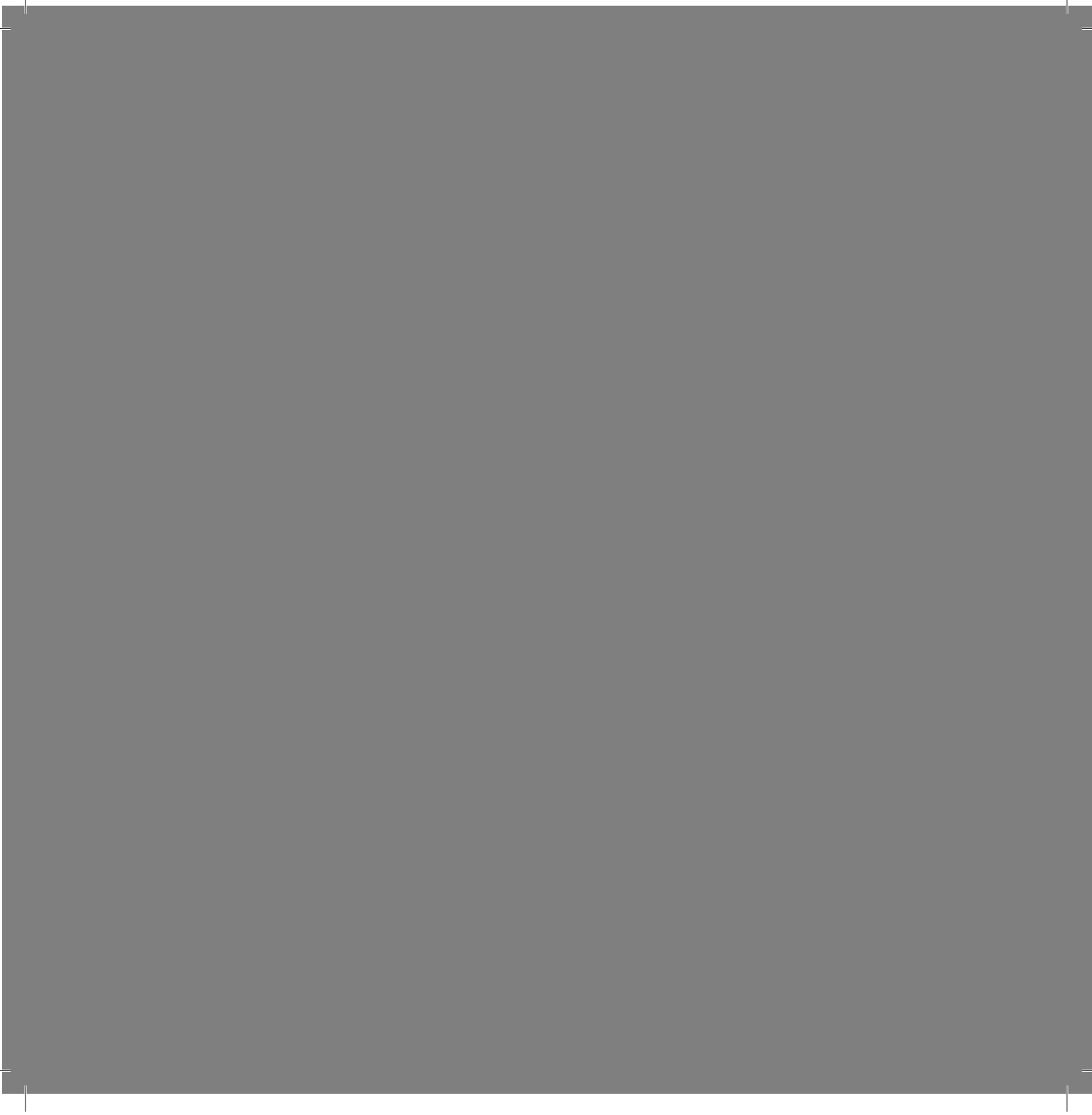

Marju Kõivupuu

Pärandiaabits

lastele ja suurtele

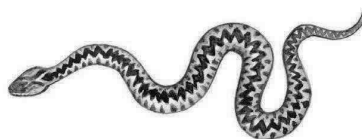

Marju Kõivupuu

Pärandiaabits

lastele ja suurtele

Marju Kõivupuu
Pärandiaabits lastele
ja suurtele

Raamatu ilmumist on toetanud Eesti Kultuurkapital

© Marju Kõivupuu ja Tänapäev AS, 2019

Kujundanud Liis Karu
Illustreerinud Ene Aomets
Toimetanud Ene Poll

Pildiallikad ja õiguste loetelu on lisatud raamatu lõppu.

ISBN 978-9949-85-428-8

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

Tere tulemast pärandimaailma! 9

I Valuelu, tööd ja tegijad 10

Ait ja magasiat	11
Haabjas, lootsik, vene	13
Heinategu	14
Häll ja hällilaul	15
Kaasavara, veimevakk	17
Kaev	19
Kihelkond	21
Kiik	24
Kilter, kubjas, aidamees	27
Korilus	29
Käimla, kemmerg, peldik	31
Käsikivi	33
Lodi	35
Lokulaud	37
Matused	39
Märgid ja mustrid	42
Peerg, pilak, küünal ja petrooleumilamp	44
Pulmad	46
Püstkoda	49
Rahvameditsiin ja ravimtaimed	51
Rehemaja (rehielamu, rehetare)	54
Rehepapp	56
Saun	58
Saunavihad	60

Sepp ja sepikoda	62
Sirp ja vikat	64
Talgud	66
Talu ja talurahvas	68
Rukkilõikus, viljakoristus	70
Vokk ja ketramine	72

II Rahvariided, ehted 74

Ehted	75
Haapsalu sall	77
Hame, särk ja käised	79
Kaapotkleit ja kaapotkuub	81
Kampsun	82
Kindad, sokid, kapukad	83
Kirivöö	85
Pastlad	87
Triibuseelik	88
Sóba ja suurrätt	90
Tanu	91
Viisud	93
Vildid ja kalossid	94

III Toidud 96

.....

- Hapukapsas ja Mulgi kapsas 97
Kama 99
Karask 101
Kasemahl 102
Kört 104
Külakost 105
Mulgi korbid 107
Mulgi puder 108
Must leib 109
Mõdu, taar ja kali 111
Suitsuliha 113
Sõir 115
Sült 116
Verivorstid 118
Vürtsikilu 120

IV Pühad ja tähtpäevad 122

.....

1. aprill – naljapäev 123
Aastavahetus ja näärid 124
Hingedeaeg, hingepäev ja halloween 126
Jaanipäev 128
Jõulud 130
Kolmekuningapäev 132
Lihavõtted ehk munapäevad 133
Mardid-kadrid 135
Rahvakalender 137
Vastlad 139

V Muusika ja laul 142

.....

- Kannel 143
Laulumängud 145
Laulupidu 147
Lõõtspill 150
Pajupill ja roopill 152
Parmupill 154
Rahva- ja pärimusmuusika 155
Rahvatants ja Kaera-Jaan 158
Regilaul ja seto leelo 160
Simman ja kirmas 163
Torupill 165
Viiul 168

VI Usund 170

.....

- Haldjad 171
Hiiud ja vägilased 172
Hõbevalge 174
Kodukäija ja kummitus 175
Koerakoonlased ehk peninukid 177
Kotermann 178
Kurat 179
Kuri silm 181
Libahunt 183
Linnupete 185
Loitsud 186
Looduslikud pühapaigad 188
Luupainaja 190
Murueit ja tema tütreid 192
Näkk 193

- Ohverdamine 195
- Pikne, äike 197
- Ristipuud 200
- Sootulukesed 201
- Sõnajalaõis ja teised imelised taimed 203
- Tulihänd, pisuhänd, kratt, puuk 204
- Viruskundra 206

VII Meie inimesed 208

.....

- Kihnlased ja Kihnu kultuuriruum 209
- Mulgid ja Mulgimaa 212
- Rannarootslased ehk eestirootslased 214
- Setod 217
- Soome-ugrilased 219
- Vanausulised 222
- Võrokesed ja Vana Võromaa 224

VIII Uuema aja asjad 226

.....

- Enne arvutit: arvelaud ja kirjutusmasin 227
- Kassikangas ja varjuloomad 228
- Kelk ja Soome kelk 229
- Koolivorm 231
- Liisulugemised ja muud salmid 233
- Mänguasjad loodusest 235
- Mängud õues 237
- Paberist mänguasjad 239
- Pesulaud ja pressraud 241
- Salmikud 242
- Sulepea, tindipott ja pastapliats 244
- Telefoniputka ja kettaga telefon, telegramm 246

- Nimeregister 248

- Fotoallikad 254

Tere tulemast pärandimaailma!

♦♦ **V**anasti“ on üks tore sõna – keegi ei tea, mis aeg see täpselt on. See tähendab umbes sedasama nagu väljend „vanal hallil ajal“. Millal saab aeg vanaks ja muutub halliks? Kas see tähendab, et vanu aegu näeme nagu läbi hommikuse uduliniku või sumeda augustikuise õhtuhämaruse – kellegi või millegi piirjooned on aimatavad, kuulda on salapäraseid hääli... aga mis või kes seal peidus on, kes seda ikka nii täpselt teab.

Mina arvan, et vanasti on see aeg, millal mind veel ei olnud. See on aeg, millest mulle on jutustanud need inimesed, kes on elanud enne mind. Või mille kohta olen tarkadest raamatutest palju lugenud.

See, mis kunagi oli, on tähtis mitmel põhjusel. Meie ise tuleme minevikust – ikka öeldakse, et sul on vanaema silmad, isa iseloom või vaarema lokkis juuksed. Kõik need asjad, mis meil tänapäeval on olemas, on saanud alguse kunagi ammu mõne nutika inimese mõttest või unistusest. Samuti on iga järgmine põlvkond omalt poolt midagi juurde lisanud ammu räägitud juttudele, lauldud lauludele ja muusikale või andnud neile sootuks uue elu või tähenduse.

See kõik kokku on pärand, mille oleme saanud eelläinud põlvvedelt. Pärand meenutab mulle natuke mõnda vana mustvalget fotot, kus pildile on jäänud mingil põhjusel hästi palju inimesi. Näiteks on olnud pulmad või matused või kooli kokkutulek. Mõnda neist inimestest ma isegi tunnen, tean tema elulugu ja sugulasigi, aga muist on jäänud päris võõraks või on hoopis tundmatud. Kangesti tahaks teada, kes need inimesed olid, milline oli nende elukäik, mille üle nad rõõmustasid või kurvastasid, aga küsida pole enam kelleltki.

Nii on ka meile pärandatud kultuuriga – muuseumis saame näha, kuidas eelläinud põlvvede elasid ja olid. Aga selleks, et pärand elaks, et saaksime temast paremini aru, peab praegustele ja järeltulevatele põlvvedele jutustama lugusid. Jutustama nüüd ja kohe, et hiljem ei peaks kahetsema – kahju, et ei taibanud õigel ajal vanematelt inimestelt küsida, kuidas elati ja oldi või milleks üht või teist asja tarvitati.

See raamat viibki meid lugude kaudu pärandimaailma. Lustakat lugemist ja toredaid seiklusi!

I

.....
Taluelu, tööd ja tegijad

Ait ja magasiait

Minu lapsepõlve lõhnade juurde kuulusid vanatädi aidalõhnad. Aidas hoiti

suitsuliha, jahu, mune, võid ja muud toidukraami, seal rippusid vorstirohud, saunavihad ja mis kõik veel. Aidas oli hämar, jahe ja natuke salapärane, mis tegi olemise kergelt kõhedaks. Aidauks käis lahti suure rauast võtmega, mida väikesel tüdrukul andis pöörata, kui ta aita kanamunade järele saadeti.

Aitu – spetsiaalseid hooneid toidu- ja riideta-gavara hoidmiseks hakati taludes ehitama umbes 10.–11. sajandil. Ainsana taluhoonetest oli aidas kisklaudadest põrand ning ukse all nurgas auk kassi jaoks, et see pääseks hiiri ja rotte püüdma. Kisklaud on kirve ja kiilu abil palgist lõhestatud laud. Kõigepealt lõhestati tüvi pooleks ja siis hakati ühte poolikut puu südame poolt laudadeks lõhkuma. Kirvega tehti täke ette ja kiilu abil lõhestati laud ettevaatlikult tüve küljest lahti.

Et ait püsiks kuiv ja õhk käiks korralikult läbi, pandi selle nurkade alla suured kivid – selleks

sobisid hästi kulunud veskikivid. Liha- ja kalaaidad ehitati maapinnale ja võimalusel kiviseintega, et ruum püsiks võimalikult jahe. Saar-

te ja Lõuna-Eesti suuremates taludes võis aitu olla rohkem – eraldi liha, kala, piima, mee, õunte, kalja-õlle, kalavõrkude jms tarbeks. Riideaidas hoiti kirstudes talu kanga- ja seljariiete tagavara, seal magasid kevadest sügiseni tüdrukud, kelle tarvis olid aidas ka voodid. Mõnel pool ehitati eraldi magamisaidad. Viljaaitades hoiti teraviljavaru kirstudes ja tünnides, 19. sajandi keskpaigast alates juba salvedes. Võrguaitu ehitati ka kalasadamatesse. Aidad võidi ehitada üksteisest lahku või ridamisi kokku – need olid ridaaidad ehk aidaraidad. See viimane on minu meelest eesti keeles üks ägedamaid sõnu.

Mõnel pool Eestis jäeti aitade vahele tagant kinnine, eest lahtine või väravaga suletav vahelik (vahe-ruum), kus hoiti tööriistu. Aitadele oli tunnuslik ukseina ehitatud ja sammastele toetuv ulualune, mis oli aidapõrandaga samal kõrgusel ning laudadega kaetud sild. Kagu- ja Ida-Eesti taludes on ehitatud

kahekordseid, niinimetatud *päälikuga* aitu, mille teisele korrale pääses aidasillalt redeli või trepi abil.

Magasiaitu, kus hoiti kogukonna kohustuslikku viljatagavara ning kust talupojad võisid vajaduse korral vilja väikese protsendiga laenata, hakati Eestis rajama 18. sajandi teisel poolel, esmalt Saaremaal. Nimelt tegi 1799. aastal tsaari ukaas kohustuseks asutada magasiit igasse Balti kubermangu valda. Magasiaidad kuulusid vallahvale, mitte riigile ega mõisnikele. Esimesed Eesti magasiaidad sarnanesid taluaitadega, need olid ehitatud palkidest ja neil oli

õlgkatus. Põhja-Eestis kasutati hiljem magasiitade ehitusmaterjalina maakivi või pakkivi, Saaremaal aga hinnalist Kaarma dolomiiti. Magasiida aknad asusid räästa lähedal. Magasiidas oli kaera, rukki ja odra jaoks eraldi sisseehitatud salv. Majandusolude paranedes hakati magasiidast viljatagavara müüma, müügitulu või teraviljaga toetati omakorda abivajajaid. 20. sajandi alguses oli vajadus magasiitade järele kadunud. Tänapäeval on magasiitu ümber ehitatud tootlustuskohtadeks, kultuurimajadeks jms, mõni neist on tunnustatud koguni kultuurimälestiseks.

Seda vana aita saab oma silmaga kaeda Lahemaa rahvuspargis.

